

Віктор АНДРУЩЕНКО
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

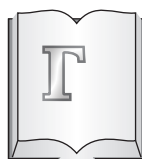
Ключові слова: людина, культура, наука, освіта, віра, надія і любов.

Аналізуються перспективи і напрями розвитку освіти незалежної української держави; автор обґрунтовує думку, що саме освіта (розум, інтелект) є тим стратегічним пріоритетом, від якого залежить майбутнє. Задля цього сама освіта має змінити власну організаційно-змістовну сутність – вона потребує любові, яка має стати тим принципом, що змінить нинішнє прагматично-байдуже ставлення до учня та школи й утвердить предметно зацікавлене відродження та розвиток освіти. Оновлена освіта підготує гармонійну й креативну особистість, здатну мислити і діяти відповідно до інноваційного типу прогресу, у який вступила нині людська цивілізація.

УДК 37(477)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ВАРТІСТЬ ОСВІТИ

© Андрущенко В., 2019

оловним джерелом фундаментальних проблем і суперечностей, з яким зіткнулось наше суспільство на межі століть, є відсутність належного розуміння природи та сутності процесів, які об'єктивно визріли й розгортаються у світовому просторі і в Україні, а відтак – відсутність ідей, концепцій та програм, які б сформували теоретичну основу виходу України з кризи, у яку втягнула її вітчизняна та світова історія.

«Ідеї правлять світом», – говорили древні філософи майже три тисячі років тому. І не тільки говорили, але й діяли, створювали цивілізації, які до сих пір дивують людство. Ми – люди ХХІ століття – стали більш дорослими за них. Однак питання про те, а чи стали ми розумнішими, залишається відкритим. Особливо для України й українців. Висока історична культура, розумний і працьовитий народ силами обставин на роки, а може й століття виявились відторгнутими від загальноцивілізаційного процесу, опинились на узбіччі історії. Проголошення незалежності відкрило шлях до вороття, повернення українцями свого одвічного статусу як суб'єкта історії. Здавалося б, ще крок і... Між тим, україн-

ське суспільство ввійшло в стадію глибокої (і здається, затяжної) кризи, яка привела до крихкості української держави, розчарованості громадян, поширення бідності, корупції, інших соціальних негативів.

Аналітики називають різні причини такого стану речей. Британський учений-економіст Марк Бойцун у недавню публікованій статті вказує на непослідовність дій перших років після проголошення незалежності України; ізоляцію України від економічних та безпекових блоків Європи; відродження російського імперіалізму; включення України до транснаціональних стратегій, пронизаних боротьбою російського та європейського імперіалізму; всеохопне суперництво між впливом Росії, що посилюється, і американським впливом, що послаблюється (<https://commons.com.ua/uk/prichini-ukrayinskoji-krizi/>).

Не відсторонюючи проведений ученим аналіз, його результати важливі, однак зазначу: вони – вторинні. Як повчають практично всі великі філософи світу, первинною основою, яка (через народження ідей) спонукає до конструктивної дії, є «дух», розум, інтелект. Ідеї правлять світом, підкреслював великий Платон, немає ідей – немає розвитку. Саме в цьому контексті я наголошую: головні причини означеного стану речей у незалежній Україні знаходяться не в матеріальних (економічних, політичних і т.п.) реаліях, хоча хто ж буде заперечувати їх важливість і необхідність вирішення, а в реаліях духовних – у низості (слабкості) духу народу (і конкретної особистості), який не може досягнути історію, піднятися до розуміння суцього, а тим паче – зазірнути (і передбачити) майбутнє. Переконалий, в Україні ми маємо справу саме з браком ідей, відсутністю (або слабкістю) державницького економічного, політичного і соціокультурного мислення, відсутністю належної науки, освіти і культури, які відкривають людині природний і людський (соціальний) світ, формують її розум, почуття і волю, спонукають до творчої дії, вводять у царину свободи.

Колишня імперія, до складу якої Україна входила близько 400 років, постійно пе-

рекривала джерела духовного розвитку українців, обмежувала й нівелювала народження розумних, обґрунтованих, креативних ідей, які висвітлювали шляхи розвитку в напрямі до самостійності, незалежності й свободи. І хоча українці черпали ці ідеї від одвічно потужної, духовно спроможної національної традиції й висували з своїх рядів креативно мислячих соціальних провідників і героїв, брак ідей, концепцій, теорій незалежного розвитку все ж відчувався практично на всіх відтинках історії. Відсутність належного державницького розуму відчувається ще й сьогодні. А це привело до того, що Україна до сих пір коливається між різноспрямованими пріоритетами; провідники та їх радники періодично хапаються за випадковий досвід провідних країн світу, який може бути впровадженням хіба що частково; власне створеної теоретично обґрунтованої, вивченої й зрозумілої моделі практичних дій, які б привели до успіху, не сформовано; розвиток суспільства і держави багато в чому розгортається навмання, методом проб і помилок і безсистемним чином.

Українська людина виявилась заручником майстерно сконструйованих міфів комуністичної доби й не освоїла гуманістичного досвіду просвітництва, на якому виросла висока культура сучасного Західного світу. Дехто буде вважати цю тезу не просто суперечливою, але й хибною. Мовляв, більшовицька цивілізація залучила людину до знань, відкрила сотні університетів, підготувала десятки тисяч розумних і творчих фахівців, які підняли виробництво, здобули перемогу у світовій війні, вийшли у відкритий космос, зрештою, порвали з імперією й проголосили незалежність і т.д., і т.п.

Означені аргументи мають сенс точно такою ж мірою, як і не мають його. Не заперечуючи матеріальні та духовні успіхи, які забезпечувались тодішньою освітою, її (освіту) не варто переоцінювати. Освіта в колишньому СРСР розгорталась не інакше, як система прилучення людини до ідеологічно ангажованих знань, а тому могла забезпечити лише часткові (до того ж про-

пагандистськи перебільшені) успіхи. Загальної ситуації вони не змінювали. «Сліпці, поводити сліпих», обдурюючи непросвітлений народ, наполегливо вели суспільство до прірви. Деінтелектуалізоване радянське суспільство цілком закономірно прямувало до стагнації, занепаду, руйнування. Прогрес, успіх, зростання може забезпечити тільки людина розумна, творча, креативна (див. [1]). На жаль, належного висновку з нашої недалекої історії нинішня Україна не зробила. Молоде українське суспільство до освіти, здається, ставиться з такою ж, як і «при советах», цинічною зневагою. Основним соціальним пріоритетом освіта до сих пір не визнана. Як і в минулі десятиліття, її фінансування здійснюється за залишковим принципом, педагоги та вчені балансують на межі виживання, навчально-наукове обладнання залишається практично на рівні 50-х років минулого століття. Освіта і наука виявились відтиснутими на задвірки життєвого процесу, а відтак – становлення духовно багаті (морально) розумної, креативної, вільної особистості, яка б мала сміливість користуватись власним розумом і завдяки цьому підняти б виробництво, відродити культуру, ввести Україну у європейський і світовий простір, не забезпечила.

Успіхи, пов'язані із становленням національної системи освіти в останню четверть століття, можуть слугувати лише малою втіхою. Як і раніш, більшість сільських шкіл розміщується у пристосованих приміщеннях; оптимізація мережі закладів освіти (шкіл та університетів) здійснюється вкрай суперечливо і непослідовно; школи потерпають від нестачі комп'ютерного обладнання, елементарних підручників; приниження учителя, здається, вже досягло «лінії неповернення», за якою розпочинається знецінення професії, остаточної втрати її суспільного значення. Суспільство – прості трудівники і його правляча еліта – мають, зрештою, усвідомити, що пріоритетний розвиток освіти є тим наріжним каменем, який визначить зміст, основні напрями і технології розбудови дійсно незалеж-

ної держави, відродження культури, становлення та розвитку добробутного суспільства, утвердження авторитету України як серед власних громадян, так і в міжнародному просторі.

Між тим, українське суспільство все ще знаходиться в полоні теорії вчорашнього дня – славнозвісного марксистського економічного детермінізму, вузькості якого переконливо показала практика розвитку успішних країн світу (див. [2]). Прикро, але факт, переважна більшість керівників високого державного рівня, народних депутатів та їх чисельних помічників, очільників органів місцевого самоврядування й багато вчених, як заклинання, повторюють одне і те ж: відродимо виробництво, створимо робочі місця, ліквідуємо бідність... При цьому вони, здається, не тільки не розуміють, але й не намагаються зрозуміти, що відсторонення від розумної ідеї (творчості інженера, організатора виробничого процесу й креативного мислення простого робітника) до належного успіху не приведе, якості й стабільності виробництва не забезпечить. Зневага до науки, освіти і культури, що як ракова пухлина роз'їдає наше суспільство, успішної модернізації, а тим паче – сталого людського розвитку не забезпечать. Не отримавши належної освіти, не пройшовши своєрідне чистилище просвітництва, не залучивши новосформований розум до життя, ми й надалі будемо випускати продукцію, яка нікому не потрібна; здійснювати «ямковий ремонт» аварійно небезпечних доріг; купатись в екологічно забруднених водоймищах; проживати в енерговитратних квартирах; виїздити на заробітки чи постійне проживання в Європу. Істина є простою: без належної освіти та науки, культури та виховання реальних перспектив молода українська регіональна цивілізація не має.

Що ж таке освіта і яку роль вона відіграє в житті людини і суспільства? Відповідь на це питання лежить далеко не на поверхні. Здавалося б, усе ясно і зрозуміло: освіта долучає людину до знань, формує необхідні компетенції та цінності, забезпечує її фі-

зичне і духовне зростання. Це визначення, між тим, потребує суттєвого доповнення і розширення. Завдання освіти полягає не тільки в тім, щоб долучити дитину до знань чи сформувати в ній необхідні компетенції, а насамперед у тім, щоб **научити її бути людиною**. Фундаментальне призначення освіти полягає в тім, що вона готує людину до життя, вводить її у соціум, формує її як особистість – моральну, духовну, людяну. І тільки за цим виникають знання, компетенції, цінності. Закономірним у цьому контексті є просте питання: кому (і навіть) потрібні знання чи компетенції, якщо людина не сформувала в собі опорних підвалин людяності? Чи спрямує вона свої компетенції для творення добра? Чи не використає вона отримані через освіту знання та розум для безпідставного (злочинного) збагачення, чи не піде задля цього «по трупах», чи не створить зброю масового знищення людей, чи не спричинить еконебезпечну ситуацію? І як будуть почуватись батьки і вчителі, якщо зазначене, не дай Бог, стане реальністю?

Є питання, які не потребують відповіді, вірніше, які несуть відповідь у собі, формують усезагальний єдино істинний висновок, який не підлягає запереченню. У нашому випадку істиною є те, що освіта як основний інститут соціалізації покликана формувати людину у всіх її людинотворчих – фізичних і духовних – характеристиках. А головне, освіта має навчити дитину любити життя, людей як найвищу цивілізаційну цінність, батьків і Батьківщину, поважати культуру народів світу, прагнення до миролюбства, демократичного облаштування світу, взаємному порозумінню і співпраці. Справедливим є й інше: людяність зростає тільки через **любов**, яка спонукає дитину до **віри** (в людину) й формує в ній стійку **надію** на краще. Освіта має навчити людину любити, а отже, вона сама має стати полем любові до дитини, юнацтва, їх батьків і людей світу...

З глибокою внутрішньою тривогою я читаю замітки про знущання деяких учителів з дітей; закриття так званих «не пер-

спективних шкіл»; брудні вуличні туалети, які стали основною причиною захворювання сільських дітей у зимовий період; відсутність необхідного вбрання; нівелювання повноформатної шкільної освіти шляхом непродуманого введення так званого «незалежного тестування» і т.д., і т.п. Далеко не випадково більшість дітей до школи йде з глибокою внутрішньою неохотою, підручниками практично не користується, вчительку зневажає. Любов'ю, повагою, взаємною підтримкою і співробітництвом учнів, учителів і батьків у нашій ситуації навіть не пахне. У більшості шкіл домінує не прикритий прагматизм, зневага одне до одного, крикливий популізм. На питання про те, з якими знаннями, психологією та цінностями залишать школу її випускники, якими громадянами вони увійдуть у самостійне життя, які ідеї запропонують суспільству, відповідь дати не важко.

Ситуація потребує радикального переломлення. Запропонований Міністерством освіти і науки цікавий і перспективний проект «Нова українська школа» є лише першим кроком до її поліпшення. Обличчям до школи має повернутись кожен, як пересічний громадянин, так і найвища посадова особа. Без гасел, пафосної крикливості, які з особливим цинізмом продукуються в період чергової виборчої кампанії. Суспільство має побачити і відчути школу через призму любові до дитини, турботи про її зростання як гармонійної, креативної особистості, входження в життя як людини і громадянина, який переймається долею народу і держави, відчуває в собі сили і снагу для конструктивних звершень. Як зазначає Маргеріт Лена, «...дієва любов до людини у формі надії розуму є вирішальним антропологічним принципом і рушієм освіти. Саме вона, як невидима рука, дає поштовх тому «всеосяжному освітньому жестові», до якого закликав Тейяр де Шарден і який кожен вірянин, разом із Теаром, вважає таким, що завершує надприродне покликання людини у Богові». Далі авторка цитує наступне висловлювання французького філософі-ідеаліста Техарда Гардіна:

«Через освіту відбувається... тривале сходження душ і сердець, без якого, здається, ми не маємо виходу до рухів Життя. Освітнянин, який безпосередньо відповідає за забезпечення цієї людської однодушності... повинен жити нею постійно і свідомо прагнути її реалізації. Його уроки повинні запалювати інших полум'ям пристрасної віри в об'єктивність та велич людських сподівань» [3, с. 186].

Любов, делегована суспільством учню, студенту, вчителю, має бути предметною. Ознаками цього є належне фінансове (матеріальне загалом) забезпечення школи і вчителя, університету і педагога; від-

родження поваги до вчителя; створення і реалізація суспільно вивіреної вітчизняної моделі освіти; модернізації змісту (та технологій) освіти відповідно до досягнень вітчизняної й світової культури, науки і практики; забезпеченні високого рівня академічної мобільності в міжнародному освітньо-науковому просторі; утвердження справжньої (а не показової) академічної доброчесності на всіх рівнях організації науки, освіти і практики. Освіта має стати стратегічним – незаперечним безальтернативним суспільним пріоритетом, обрамленим такою ж любов'ю, яку делегують батьки своїй власній дитині.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Харарі Ю.Н.** Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / пер. з англ. Ярослава Лебеденка. 2-ге вид. Харків: КСД, 2018. 544 с.
2. **Фергюсон Ніл.** Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. В'ячеслав Циба. Київ: Наш формат, 2017. 488 с.
3. **Маргеріт Лена.** Дух освіти / пер. з фр. Олексія Панича. Київ: Дух і літера, 2015. 344 с.

REFERENCES

1. **Harari Yuval Noah.** Sapiens: A Brief History of Humankind. Harvill Secker, 2014.
2. **Ferguson Niall.** Civilization. The West and the Rest. London: Penguin Books, 2012.
3. **Marguerite Lena.** Spirit of education / per. fr. Oleksiy Panych. Kyiv: Spirit and Letter, 2015. 344 p. (in Ukrainian)